

УДК 330.338

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗИ

ГУБАРЄВА Ірина Олегівна

кандидат економічних наук, доцент, докторант НДЦ ІПР НАН України (Харків)

БЕРНАЦЬКИЙ

Економічна безпека – необхідна умова забезпечення стабільності політичної та соціальної систем будь-якої країни, тому забезпечення економічної безпеки входить до складу важливіших функцій держави. Проблема забезпечення економічної безпеки важлива на будь-якому етапі розвитку країни, але особу гостроту вона набуває в кризові та трансформаційні періоди, коли зовнішні і внутрішні загрози економічній безпеці країни посилюються. Відсутність ефективного протистояння викликам здатне серйозно загальмувати подолання кризових явищ, якісно змінити економічну ситуацію в країні.

Проблема економічної безпеки достатньо індивідуальна для кожної країни, але до спільних аспектів можна віднести: перелік можливих загроз економічній безпеці, методики їх оцінки, заходи щодо нейтралізації загроз. Ці питання знайшли своє відображення в роботах Абалкіна Л., Барановського О. І., Гейця В. М., Глазьева С., Єрмошенко М. М.,

Ліпкана В. А., Мунтіяна В. І., Пастернака-Таранушенка Г. А., Сенчагова В. К., Ситника Г. П. та ін. Разом з тим рівень теоретичної та практичної проробленості проблеми забезпечення економічної безпеки України в умовах кризи залишається невисоким. На сьогодні в Україні на державному рівні та в науковій сфері не представлено цілісне бачення щодо механізму забезпечення економічної безпеки країни в умовах кризи.

Механізм забезпечення економічної безпеки країни – це система організаційно-економічних і правових заходів щодо попередження економічних загроз, тому однією з головних проблем при забезпеченні економічної безпеки є проблема відстеження і оцінки рівня загроз пріоритетним національним інтересам [1].

Як відзначив Сенчагов В. К. [2], систему забезпечення економічної безпеки необхідно будувати на основі тріади: «інтереси – загрози – захист», використання якої дещо обмежує концептуальне бачення проблем економічної безпеки в різних сферах, звужує можливості розробки системи необхідних практичних заходів у цій галузі.

Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України» [3] національна безпека визначається у термінах реальних і потенційних загроз національним інтересам. У цьому законі під загрозами розуміються як наявні, так і потенційно можливі явища та чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам. Тому в процесі державного управління, на думку Ситника Г. П. [4], принципово важливим є ідентифікація загроз національним інтересам – як потенційних, так і реальних.

На сьогоднішній день у літературі немає єдиного визначення поняття «загроза», а також існують різні підходи стосовно дослідження загроз економічній безпеці.

Так, Предборський В. А. [5] під загрозою розуміє будь який намір, можливість заподіяти фізичну, моральну, матеріальну чи іншу шкоду суспільним чи особистим інтересам.

У роботі [6] загроза розглядається як найбільш конкретна й безпосередня форма небезпеки або сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку інтересам держави, суспільства, підприємств, особистості, а також національним цінностям і національному образу життя. Загрози – це негативні зміни у зовнішньому політичному, економічному або природному середовищі, які наносять реальну або потенційну шкоду державі в цілому, його структурним елементам і безпосередньо життєвим, політичним, економічним інтересам громадян країни.

На погляд Мунтіяна В. І. [7], під загрозами економічній безпеці України слід розуміти явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи.

Губський Б. В. [8], у свою чергу, розглядає загрози економічній безпеці України як фактори, що безпосередньо чи у перспективі унеможливають або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, створюючи перешкоди на шляху нормального розвитку економіки і небезпеку незалежному державному існуванню та добробуту народу.

Система забезпечення економічної безпеки України повинна бути побудована так, щоб вона могла на ранніх стадіях виявляти різні деструктивні чинники, приймати заходи по запобіганню їх шкідливій дії й нанесенню збитку економіці країни [2]. Для цього необхідно застосовувати алгоритм забезпечення економічної безпеки.

Алгоритм забезпечення економічної безпеки, представлений в роботі [9], включає ряд етапів: визначення цілей і принципів системи, створення правового поля функціонування системи; визначення структурних елементів і організаційної структури системи; виявлення і оцінка чинників дестабілізації, що діють, здійснюють вплив на об'єкт економічної безпеки, виявлення сукупності загроз; визначення і оцінка передбачуваних збитків від реалізації виявлених загроз; розробка методичного інструментарію оцінки економічної безпеки України; розробка механізмів протидії виявленим загрозам.

Згідно з наведеним алгоритмом необхідно спочатку сформулювати перелік життєво важливих інтересів країни і розставити пріоритети у сфері забезпечення економічної безпеки.

У Законі України «Про основи національної безпеки» [3] дається визначення поняття національних інтересів як життєво важливих матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностей українського народу як носія суверенітету й єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. Забезпечення

прийнятого рівня економічної безпеки визнано в Україні однією з головних стратегічних цілей національної безпеки. У законі представлено перелік загроз національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері.

На нашу думку, виокремлення економічних потреб у структурі найважливіших національних інтересів країни є основою ефективного функціонування та сталого розвитку її економічної системи. У роботах [10, 11] зазначено, що економічні інтереси – це спрямованість на одержання економічних переваг особи, суспільства і держави, забезпечення умов існування та розвитку, економічної незалежності і збагачення.

Система забезпечення економічної безпеки країни в умовах трансформації суспільства функціонує як єдиний комплекс державних органів, що тісно співпрацюють із суспільними в тому числі інформаційно-аналітичними, науковими, соціологічними, пропагандистськими, суспільно-політичними та контрольними і правоохоронними структурами [9]. Основними елементами вказаної системи є державні та недержавні інституції, які беруть участь у забезпеченні економічної безпеки у відповідності до законодавства, нормативно-правові акти, що регламентують відношення у сфері економічної безпеки.

Важливим питанням у системі забезпечення економічної безпеки країни є визначення змісту і переліку загроз економічній безпеці. Стан економічної безпеки знаходиться під впливом безлічі різних чинників, які або перешкоджають, або сприяють забезпеченню безпеки. При неправильному або невчасному регулюванні дії чинника відбувається його перехід від керованого стану до нового, дестабілізуючого, і часто його поведінка може бути непередбачувана та розглядається як загроза економічній безпеці [9].

Виходячи з реальної ситуації в українській економіці у процесі її реформування, можна виділити такі ключові економічні загрози: посилення структурної деформації економіки, зниження інвестиційної та інноваційної активності та розпад науково-технічного потенціалу, тенденція до перетворення України на паливно-сировинну периферію розвинутих країн, посилення залежності від імпорту, втеча з країни валютних ресурсів і капіталів, поглиблення майнового розшарування суспільства, зростання зовнішнього боргу, надмірна відкритість економіки та її уразливість стосовно зовнішніх загроз, активна криміналізація економічних відносин. [5, 12].

Формування ефективної системи безпеки повинно спиратися на створення комплексного моніторингу, тобто багаторівневої і повномасштабної системи відстеження динаміки всіх основних фінансово-економічних процесів в країні. Очевидна складність складається у розробці точних критеріїв і рівня порогових значень економічної безпеки [2].

З метою визначення рівня економічної безпеки України, як головної складової національної безпеки держави, було розроблено Методику розрахунку економічної безпеки України, затверджену наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. за № 60 [13], в якій надано перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їх оптимальні, порогові та граничні значення,

а також методика розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки.

Методика базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні. Вона застосовується Міністерством економіки України для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності. У методиці представлено етапи конструювання інтегральної оцінки економічної безпеки: формування множини індикаторів; визначення характеристичних (оптимальних, порогових і граничних) значень індикаторів; нормалізація індикаторів; визначення вагових коефіцієнтів; розрахунок інтегрального індексу. 119 індикаторів економічної безпеки об'єднано в такі групи: індикатори стану макроекономічної безпеки, фінансової, зовнішньоекономічної, інвестиційної, науково-технологічної, енергетичної, соціальної, демографічної, продовольчої і виробничої безпеки. Динаміку зміни інтегрального показника рівня економічної безпеки України наведено на рис. 1.

тора економіки, що дозволяють відновити або прискорити економічне зростання, підвищити конкурентоспроможність, зберегти зайнятість населення. Серед антикризових інструментів, які застосовувалися різними країнами, можна виокремити: розширення пропозиції кредитних ресурсів, підтримка малого й середнього бізнесу, стимулювання інвестицій та інновацій, підтримка пріоритетних галузей, підтримка експортерів, податкові пільги та інше.

Необхідно відзначити, що програми антикризових заходів різних країн світу мають соціальну спрямованість. Адже запорукою після кризового поживлення економіки є підтримка та розвиток споживчого попиту. До основних заходів соціальної політики країн світу, які було спрямовано на подолання негативних тенденцій внаслідок впливу світової фінансово-економічної кризи, можна віднести: стимулювання й підтримку зайнятості населення, зниження витрат населення, застосування податкових стимулів, збільшення соціальних платежів та інше.

Для фінансування антикризових заходів різними країнами було використано такі джерела:

Рис. 1. Інтегральний показник рівня економічної безпеки України, % [14]

У методиці вказано, що відбір індикаторів було здійснено з урахуванням світового досвіду і розробок українських вчених, але при цьому не конкретизовано джерела. Використання великої кількості індикаторів для постійного моніторингу представляє складність, у зв'язку з цим для оцінки економічної безпеки країни необхідно використовувати експрес-оцінку, яка базується на меншій кількості індикаторів і дозволяє оперативну діагностувати кризу в економіці.

Під впливом Світової фінансової кризи уряди та центральні банки залежно від особливостей кризових явищ у кожній з країн, специфіки її господарської системи та особливостей державного управління здійснювали антикризові заходи, які були спрямовані на підтримку стійкості фінансової системи країни, забезпечення ліквідності банківської системи, підтримання виробництва і економічного зростання, а також мінімізації соціальних втрат працівників і населення. Серед значного різноманіття антикризових заходів, які вживаються різними країнами світу, чільне місце посідають заходи, спрямовані на підтримку реального сек-

- збільшення дефіциту державного бюджету внаслідок надання низки податкових пільг;
- зростання державного боргу;
- використання валютних резервів для вливання ліквідності в банківську систему (Корея), підтримки доступу компаній до ліквідності (Бразилія);
- випуск казначейських облігацій;
- використання коштів фондів суверенного багатства чи національних фондів (Казахстан, Росія, Норвегія)
- використання коштів державних та місцевих бюджетів;
- використання коштів державних банків та банків розвитку.

В Україні перші прояви впливу Світової фінансової кризи можна було спостерігати восени 2008 року.

Одним з найперших стратегічних нормативних актів, спрямованих на подолання кризи, було рішення РНБОУ «Про невідкладні заходи з посилення фінансово-бюджетної дис-

ципліни та мінімізації негативного впливу світової фінансової кризи на економіку України» від 20.10.2008 р., введене в дію Указом Президента від 24.10.2008 р. Враховуючи загрозливі тенденції у банківському секторі та реальному секторі економіки, зумовлені світовою фінансовою кризою, РНБОУ окреслила основні напрямки антикризової політики та визначила низку комплексних заходів, реалізація яких була покладена на уряд, НБУ, СБУ та Генеральну прокуратуру [15].

В рамках антикризової політики РНБОУ запропонувала уряду створити Стабілізаційний фонд і визначити основні напрями його наповнення та використання; передбачити бездефіцитність бюджету на 2009 рік, скорочення видатків на утримання державних органів управління щонайменше на 20%; тимчасово запровадити додаткові обмеження на імпорт; забезпечити протягом місяця повернення з Державного бюджету України платникам податку на додану вартість заявлених до відшкодування сум податку, що підтверджені перевітками та наявністю повернутої у 60-денний строк валютної виручки за експорт товарів і послуг, запровадження спрощеного механізму відшкодування податку на додану вартість експортерам за умови надходження валютної виручки; вжити заходів щодо невідкладного скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення тощо. Також НБУ було запропоновано реалізувати низку заходів антикризового характеру в сфері банківського нагляду та грошово-кредитної політики, зокрема: збільшити з 1 квітня 2009 року нормативи резервування за кредитними операціями по кредитах, інформацію щодо яких не внесено до кредитних історій; розробити механізми обмеження верхньої межі ставки залучення банківськими установами на внутрішньому ринку депозитів фізичних осіб; посилити вимоги щодо прозорості корпоративного управління банками, зокрема визначення реальних власників банків та їх відповідальність за підтримання фінансової стабільності банків; не допускати дострокового погашення позик, отриманих резидентами України за кордоном; запровадити норматив резервування для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків у розмірі 100% від обсягу наданих кредитів на споживчі потреби тощо [16].

Урядом було розроблено програму діяльності Кабінету Міністрів України «Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток». Програму було розроблено з метою концентрації зусиль усіх гілок влади на зменшенні негативного впливу світової фінансової кризи на економіку України та створенні сприятливих умов для посткризового розвитку економіки шляхом посилення європейської інтеграції та підвищення ефективності політики Уряду.

За кожним напрямом соціально-економічної політики розроблено невідкладні антикризові заходи (кінець 2008 р. і на 2009 р.), а також заходи, що забезпечують перехід до сталого соціально-економічного розвитку в посткризовий період (2010 – 2012 рр.).

Першочерговими завданнями на кінець 2008 р. та на 2009 р. стали: досягнення макроекономічної стабілізації з метою створення сприятливих умов для запровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку; оздоровлення

та відновлення нормального функціонування фінансових ринків, а також відновлення довіри до банківської системи; мінімізація негативних соціальних наслідків у результаті реалізації виваженої та відповідальної соціальної політики, спрямованої на підтримку найвразливіших верств населення та недопущення високого рівня безробіття; посилення економічної активності та відновлення економічного зростання шляхом підтримки реального сектора економіки; виконання завдань, спрямованих на подальше наближення до європейських стандартів у всіх сферах суспільного життя.

До середньострокових завдань та заходів на 2010 – 2012 рр. було віднесено: створення умов для посткризового розвитку України; зняття інфраструктурних обмежень розвитку; підвищення технологічного рівня промисловості; створення сучасного агропромислового комплексу; продовження інтеграції у світовий простір у соціальній, економічній, політичній, безпековій, культурній та гуманітарній сфері, у тому числі створення передумов для політичної асоціації та економічної інтеграції в ЄС.

Загалом заходи антикризового спрямування, які здійснювалися в Україні з вересня 2008 р., можна поділити на:

- заходи з фінансової стабілізації (регулювання фінансового сектора, підтримка банківського сектора, валютне регулювання, покращення структури платіжного балансу);
- заходи макроекономічного регулювання (вплив на реальний сектор економіки, захист та стимулювання національного виробника, підтримка внутрішнього попиту);
- заходи соціальної політики (соціальний захист населення, стримування безробіття).

Для підтримки національного виробника в реальному секторі, було прийнято ряд законів, що врегулювали діяльність підприємств окремих галузей (автомобільної, переробної, будівельної, підприємств гірничо-металургійного комплексу, аграрному секторі та інші).

Необхідно відзначити, що практична реалізація засобів антикризової політики відбувалася непослідовно, в деяких випадках зволікання із запровадженням необхідної антикризової політики призводило до наростання кризових явищ до рівня, на якому вони вже не могли бути подолані лише передбаченими антикризовими заходами, окремі ухвалені антикризові заходи залишаються лише стратегічними намірами. Реалізація антикризової політики в Україні залежить від фінансування з державного бюджету та подолання політичної кризи.

Розвиток ситуації в економіці України на початку 2009 р. засвідчує перманентне наростання ризиків, пов'язаних з кризовими процесами. На вітчизняну економіку продовжують негативно впливати як стагнація світової економіки, так і макроекономічні та валютно-фінансові дисбаланси, які сформувалися в останньому кварталі 2008 року. В Україні чітко сформувався комплекс викликів, пов'язаних із [15]:

- глибокою депресією основних секторів економіки, викликану насамперед різким звуженням зовнішніх ринків збуту;

- втратою стабільності банківської системи через наростання кризи ліквідності в умовах відсутності дієвої політики підтримання останньої;
- нестабільністю курсу гривні у зв'язку з дисбалансом попиту та пропозиції на валютному ринку та високим рівнем девальваційних очікувань економічних суб'єктів;
- утрудненням фінансування бюджетних видатків через значно більше, ніж прогнозоване, падіння макроекономічних показників;
- перманентною втратою дієвості політики держави через глибоку політичну кризу та розбалансування діяльності гілок законодавчої, виконавчої та монетарної (Національний банк) влад;
- помітною делегітимізацією політики держави через невинне погіршення якості життя та зростання на цьому підґрунті соціальної напруженості.

Головним питанням для уряду на сьогоднішній день повинно стати не допущення десинхронізації кризи в Україні із світовою та втягнення України в тривалий період економічної стагнації, що неможливо без створення ефективного механізму забезпечення економічної безпеки країни. Усвідомлення загроз розвитку реального сектора економіки потребує вироблення та реалізації адекватної політики щодо протидії кризі.

Для забезпечення економічної безпеки країни і зниження загроз в реальному секторі економіки в умовах кризи необхідно вирішити ряд завдань:

- підтримка ліквідності підприємств реального сектору економіки та запобігання їх масового банкрутства;
- проведення ефективної імпортозаміщуючої промислової політики та насичення внутрішнього ринку продукцією вітчизняних товаровиробників, у першу чергу споживчого призначення;
- проведення ефективної політики енергозбереження в усіх галузях економіки;
- державна податкова підтримка зростання виробництва у провідних галузях економіки;
- розробка і впровадження національної програми розвитку реального сектора виробництва.

Як показав проведений аналіз, на сьогоднішній день існує гостра потреба в удосконаленні системи забезпечення економічної безпеки країни. Система забезпечення економічної безпеки України в умовах кризи повинна виконувати ряд спеціальних функцій. Серед них: своєчасне, оперативне виявлення, прогнозування загроз економічній безпеці України. До числа таких загроз входять як кризові й інші негативні тенденції і процеси економічного, політичного, соціального, техногенного, енергетичного і екологічного характеру, так і цілеспрямовані дії, тобто посягання, ззовні і зсередини суспільства, що являють небезпеку для інтересів країни; попередження, локалізація або нейтралізація виявлених потенційних і реальних загроз для країни, за допомогою необхідних законодавчих, адміністративних, економічних,

інформаційних заходів; безпосередня протидія носіям чи джерелам вказаних загроз за допомогою реалізації відповідних механізмів. Загрози економічній безпеці країни в реальному секторі економіки були виявлені в докризовий період, а під час кризи посилювався їх вплив на економіку, але на сьогодні не представлено комплексної системи щодо моніторингу загроз, визначення їх оптимального рівня та конкретних дій по їх запобіганню чи нейтралізації.

Література

1. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / За ред. В. М. Гейця: Монографія.– Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006.– 240 с.
2. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник / Под ред. В. К. Сенчагова.– М.: Дело, 2005.– 896 с.
3. Закон України «Про основи національної безпеки» від 19.06.2003 р. за № 964-IV // www.rada.gov.ua
4. Національна безпека України: теорія і практика: Навчальний посібник. За загальною ред. Г. П. Ситника.– Хмельницький; Київ: Вид. «Кондор», 2007.– 616 с.
5. Предборський В. А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів: Питання теорії і методології.– К., 2005.– 614 с.
6. Экономическая и национальная безопасность: Учебник / Под ред. Л. П. Гончаренко.– М.: ЗАО «Издательство Экономика», 2007.– 543 с.
7. Мунтян В. І. Економічна безпека України.– К.: КВІЦ, 1999.– 462 с.
8. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення.– К.: Укрархбудінформ, 2001.– 212 с.
9. Похилюк В. В. Держава в транзитивній економіці: регулювання економіки, аналіз та стан економічної безпеки. Монографія.– Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008.– 403 с.
10. Новікова О. Ф., Покотиленко Р. В. Економічна безпека: концептуальні визначення та механізми забезпечення: Монографія / НАН України. Ін-т економіки промисловості.– Донецьк, 2006.– 408 с.
11. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Підручник для осіб, що навчаються за фахом «службовець державного управління» / Під ред. проф. Б. Кравченка.– К.: Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994.– 140 с.
12. Ечкамов С. М. Теневая экономика: анализ и моделирование.– М.: Финансы и статистика, 2004.– 506 с.
13. Методика расчета экономической безопасности Украины, утвержденная приказом Министерства экономики Украины от 02.03.2007 г. № 60 // me.gov.ua
14. Стан економічної безпеки України в I півріччі 2008 року // www.me.gov.ua
15. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи.– Жаліло Я. А., Бабанін О. С., Белінська Я. В. та ін. // <http://www.niss.gov.ua>
16. Офіційний сайт РНБОУ // <http://www.rnbou.gov.ua>
17. Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Подолання впливу світової фінансової кризи та поступальний розвиток» // <http://www.kmu.gov.ua>
18. Берlach А. І., Філіпенко Т. В. Основи економічної безпеки України: Навчальний посібник.– Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2007.– 234 с.